

Janusz Sierosławski, Antoni Zieliński
Zakład Badań nad Alkoholizmem i Toksykomaniami
Instytutu Psychiatrii i Neurologii

DOSTĘPNOŚĆ SUBSTANCJI PSYCHOAKTYWNYCH A ICH UŻYWANIE WŚRÓD UCZNIÓW SZKÓŁ PONADPODSTAWOWYCH

WPROWADZENIE

Jak można sądzić na podstawie literatury, związek pomiędzy – po pierwsze – wiedzą o źródłach zaopatrzenia w środki psychoaktywne inne niż alkohol oraz – po drugie – bezpośrednią ofertą otrzymania narkotyku drogą kupna lub za darmo z jednej strony, a z drugiej używaniem tych środków przez młodzież nie był empirycznie weryfikowany (4). Udokumentowany jest wpływ dostępności alkoholu na jego konsumpcję. W Polsce, jak wynika z badań (10), tylko niewielki odsetek młodzieży uważa zdobycie alkoholu za rzecz trudną, a ci przeświadczeni o trudności zdobycia alkoholu mniej intensywnie piją niż ci, dla których zdobycie alkoholu nie stanowi problemu. Badaczy od dawna interesowała szeroko pojęta ekspozycja młodzieży na alkohol i inne środki psychoaktywne. Ograniczanie wpływu reklamy alkoholu i papierosów jest już stałym elementem polityki społecznej wobec tych substancji, a literatura przedmiotu dostarcza przykładów jak długa i mozolna była droga uznania ich za jedno z głównych zagrożeń dla zdrowia publicznego (6). Środki nielegalne, jak dość już powszechna wśród młodzieży marihuana, wprawdzie nie jest przedmiotem publicznej reklamy, ale wiedza o niej, o jej właściwościach, dociera do młodzieży różnymi kanałami poprzez rówieśników, prasę czy programy edukacyjne. O źródłach zaopatrzenia informują zapewne rówieśnicy i handlarze. Nie ma zgodności co do tego jaki wpływ wywierać może wiedza o narkotykach na zachowania z tym związane. Ewaluacyjne badania szkockie (3) wykazały brak wpływu programów edukacyjnych na poziom konsumpcji środków narkotycznych wśród młodzieży ob-

jętej programami. Nie uległy też zmianie postawy tej młodzieży. Podobnie niewielki wpływ programom edukacyjnym nastawionym na pełną abstynencje przypisują inni badacze (2). Z kolei kanadyjski badacz B. Rice (11) wiedzę o narkotykach umieszcza na pierwszym miejscu dwudziestodwucipunktowej listy czynników pozytywnie skorelowanych z braniem narkotyków. Badacz ten nie uściśla jednak o jakiego rodzaju przekaz wiedzy chodzi, czy od rówieśników, czy profesjonalnych edukatorów. Ostrożność nakazywała, jak to przyjęto w Programie Zapobiegania Narkomanii „Odłot” rozwijanie prewencji pierwotnej, a nie specyficznie narkotykowej wśród młodzieży Starachowic i Gminy Malczyce w woj. wrocławskim, która w znikomym odsetku eksperymentowała z nielegalnymi środkami – po to aby nie pobudzić zainteresowania narkotykami tej przeważającej większości (5). W tym przypadku brano pod uwagę możliwość wpływu wiedzy o narkotykach na pokusę sięgania po nie. Jak można sądzić znacznie mocniejszym czynnikiem ekspozycji młodzieży na narkotyki jest wiedza o źródłach zaopatrzenia w postaci handlarzy lub kolegów. Jak wynika z badań studentów warszawskich uczelni (13), połowa z nich nie miałaby trudności w zdobyciu marihuany lub haszyszu, a co najmniej jedna trzecia w zdobyciu amfetaminy i prawie jedna piąta – kokainy. Wyniki te wskazywać mogą na dość rozwiniętą sieć zaopatrzenia nastawioną na studentów. Tak rozumiana ekspozycja na narkotyki jest niższa wśród młodzieży szkół ponadpodstawowych i podstawowych, szczególnie w mniejszych miejscowościach (5). Wśród uczniów starachowickich szkół ponadpodstawowych co piąty wiedziałby gdzie zdobyć marihuanę, a wśród siódmoklasistów z gminy Malczyce o tym gdzie zdobyć marihuanę taką wiedzę miał co szósty. Niewątpliwie najjaskrawszym wyrazem ekspozycji na narkotyki jest bezpośrednia oferta otrzymania narkotyku drogą kupna lub za darmo. Warto tu sięgnąć po ilustrację do badań brytyjskich (12) powtarzanych co pięć lat od 1969 roku wśród młodzieży w wieku 14-15 lat z trzech szkół ponadpodstawowych. Otóż w okresie dwudziestu pięciu lat odsetek uczniów, którym oferowano narkotyki wzrósł dziewięciokrotnie z 5% do 45% i ten wzrost był największy w okresie ostatniego pięciolecia. Podobny wynik ekspozycji młodzieży szkolnej na narkotyki dostarczają inne badania brytyjskie (1) młodzieży szkolnej.

Okazji do sprawdzenia zależności między dostępnością substancji psychoaktywnych, a ich używaniem dostarcza materiał zgromadzony w trakcie realizacji Europejskiego Programu Badań Szkolnych na Temat Używania Alkoholu i Narkotyków (ESPAD). Badanie to zainicjowane i koordynowane przez The Swedish Council for Information on Alcohol and other Drugs ze Sztokholmu przy wsparciu Grupy Pompidou (Rada Europy) objęło 23 kraje europejskie, w tym Polskę. W naszym kraju przeprowadził je Instytut Psychiatrii i Neurologii. Wyniki polskiego badania były już publikowane (7, 8, 9). Raport międzynarodowy, zawierający porównania między krajami będzie dostępny na jesieni 1997. W tym artykule skoncentrujemy się na próbie analizy zależności między dwoma wskaźnikami dostępności substancji psychoaktywnych a ich używaniem. Będziemy się starali odpowiedzieć na pytanie o możliwości predykcji faktu używania substancji psychoaktywnych na podstawie informacji o stopniu dostępu do nich. Analiza ta będzie się odnosić do poziomu indy-

widualnego i dotyczyć będzie jednej substancji nielegalnej – przetworów konopi i jednej substancji legalnej – wódki.

METODA I MATERIAŁ BADAWCZY

Badanie zostało zrealizowane w maju i na początku czerwca 1995 r., metodą ankiety audytoryjnej, przez zespół ankietatorów rekrutujący się spoza systemu oświaty i wychowania. Celem badania był przede wszystkim pomiar natężenia zjawiska używania przez młodzież substancji psychoaktywnych. Podstawowymi pytaniami badawczymi były zatem pytania o liczby młodych ludzi, którzy mają doświadczenia z tego typu substancjami oraz o stopień nasilenia tych doświadczeń. Celem badania była jednak również próba identyfikacji i pomiaru czynników wpływających na rozmiary zjawiska, zarówno po stronie popytu jak i podaży.

Pytania o używanie substancji psychoaktywnych miały charakter pytań zamkniętych. Każda z substancji była wymieniana z nazwy, respondenci deklarowali, czy używali jej kiedykolwiek w życiu, a jeśli tak, to ile razy. W odniesieniu do używania w ciągu całego życia, napoje alkoholowe traktowane były łącznie jako jedna substancja. Osobno pytano o używanie każdej z dostępnych w Polsce substancji nielegalnych oraz łącznie o leki uspokajające i nasenne. Ponadto w przypadku niektórych środków pytano o ich używanie w czasie ostatnich 12 miesięcy i w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem. Tu również badani podawali liczbę swoich doświadczeń z tymi środkami. Informacje używaniu poszczególnych napojów alkoholowych z osobna (piwo, wino, wódka) zbierano tylko w odniesieniu do ostatnich 30 dni przed badaniem.

W kwestionariuszu znalazły się dwa wskaźniki dostępności poszczególnych substancji. Pierwszym były odpowiedzi na pytanie o to, jak dalece trudne byłoby dla nich zdobycie każdej z substancji gdyby tego chcieli. Skala odpowiedzi wyznaczona była z jednego krańca przez odpowiedź „niemożliwe”, a z drugiego – „bardzo łatwe”. Pozostawiono też możliwość odpowiedzi „nie wiem”. Ocenie badanych poddano dostępność poszczególnych napojów alkoholowych, leków uspokajających i nasennych, substancji wziewnych oraz poszczególnych środków nielegalnych. Innego wskaźnika dostępności dostarczyły odpowiedzi na pytania o to, czy badanemu proponowano wymienione w ankiecie substancje psychoaktywne. Lista tych substancji była taka sama jak w przypadku pierwszego wskaźnika. W kolejnych pytaniach zbierano dane dotyczące propozycji otrzymanych kiedykolwiek w życiu, w czasie ostatnich 12 miesięcy i w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem.

Badaniu poddano dwie populacje traktowane jako odrębne, pierwsza składająca się z uczniów klas pierwszych szkół ponadpodstawowych (wiek ok. 15 lat) oraz druga z klas trzecich tych szkół (wiek ok. 17 lat).

Przy wyborze schematu losowania próby kierowano się postulatem równomiernego rozkładu próby w kraju przy maksymalnym jej rozproszeniu. Zastosowano jednostopniowy schemat losowania systematycznego ze zbioru klas uporządkowanych terytorialnie według miejscowości i losowo w ich ramach. Dzięki takiemu sche-

matowi uzyskano maksymalne i równomierne rozproszenie próby na terenie kraju oraz pośrednio kontrolowano zmienną – wielkość miejscowości. W trakcie losowania przy użyciu specjalnej procedury kontrolowano rozkład zmiennej – typ szkoły w podziale na zasadnicze zawodowe, technika i licea zawodowe oraz licea ogólnokształcące. W wylosowanych klasach badaniu poddano wszystkich obecnych na lekcji uczniów. Najpierw losowano klasy pierwsze, klasy trzecie były dobierane do badań ze szkół, w których realizowano badania w klasach pierwszych. Założono dwukrotnie mniejszą liczebność próby klas trzecich w stosunku do pierwszych.

Poza próbą ogólnopolską badanie objęło również cztery próby lokalne, dwie z poziomu miasta: Warszawa i Trójmiasto (Gdańsk, Gdynia, Sopot) oraz dwie z poziomu województwa: poznańskie i opolskie. Ankiety pochodzące z tych prób lokalnych, z odpowiednimi wagami, weszły do puli ankiet z próby ogólnopolskiej. W efekcie próba klas poddanych badaniu w sumie liczyła 381 klasy pierwsze i 270 klas trzecich, co daje razem 651 klas. Teoretyczną wielkość próby ogólnopolskiej, określono na 257 klas pierwszych i 128 klas trzecich. Te liczby stanowiły podstawę zbudowania wag dla ankiet pochodzących z doreprezentacji. Zakładano, że wielkość ogólnopolskiej próby uczniów klas pierwszych i trzecich po ważeniu będzie się mieściła w przedziale 8 000 - 10 000 osób.

W procedurze badania położono bardzo duży nacisk na zapewnienie respondentom maksimum poczucia bezpieczeństwa oraz pełnej anonimowości. Służyły temu:

- wymóg nieobecności nauczyciela w klasie w trakcie badania,
- reguły postępowania ankietera (np. nie mógł on chodzić po klasie i zaglądać uczniom w kwestionariusze, powinien na każdym kroku podkreślać konfidencyjny charakter danych itp.),
- specjalna procedura zwrotu wypełnionego kwestionariusza polegająca na umieszczeniu go przez ucznia w kopercie, a następnie zaklejeniu jej i przekazaniu w tej postaci ankieterowi.

Uczniowie w instrukcji otrzymali zapewnienie o pełnej anonimowości badań, zarówno na poziomie pojedynczych uczniów, jak również całej klasy a nawet szkoły. Oznacza to, że tajemnicą objęte zostały również wyniki na poziomie szkół.

Badanie zostało zrealizowane w 616 klasach szkolnych na 651 wylosowanych (94,6%). W 35 klasach nie udało się przeprowadzić badania. W części z nich powodem była nieaktualność danych GUS z których pobierano próbę. Klasy te lub wręcz całe szkoły po prostu nie istniały. W części powodem była niedostępność młodzieży – dłuższe wycieczki, praktyki itp. W badanych klasach zebrano 14 441 prawidłowo wypełnionych ankiet, z czego 8940 przypada na klasy pierwsze, a 5501 na klasy trzecie. Informacje o liczbach ankiet z klas pierwszych i trzecich w podziale na próbę zasadniczą i poszczególne doreprezentacje zawiera tabela 1.

W ostatnim wierszu tabeli znajdujemy liczebności próby ogólnopolskiej po przeprowadzeniu operacji ważenia, która wyrównała dysproporcje w liczebności ankiet pochodzących z prób lokalnych i próby ogólnopolskiej.

TABELA 1
Liczby ankiet zrealizowanych w ramach próby ogólnopolskiej i prób lokalnych
oraz liczebność ważonej próby ogólnopolskiej

	Pierwsze klasy	Trzecie klasy
Warszawa	885	780
Trójmiasto	988	741
Woj. poznańskie	879	833
Woj. opolskie	1054	870
Reszta kraju	5134	2277
Ogółem	8940	5501
Ważona próba ogólnopolska	5939	2626

WYNIKI

Prezentację wyników zaczynamy od przetworów konopi. Rozkłady brzegowe analizowanych zmiennych dla klas pierwszych i trzecich osobno zawiera tabela 2.

Dane z tabeli pokazują, że młodzież szkół średnich w stosunkowo niewielkim odsetku sięga po marihuanę lub haszysz. Również ocena dostępu do tych substancji znacznie odbiega od obiegowych sądów, wedle których każdy uczeń z łatwością może je zdobyć. W przypadku pierwszoklasistów ponad 1/4 uważa, że zdobycie

TABELA 2
Ocena dostępu, narażenie na propozycje oraz używanie konopi w klasach pierwszych
i trzecich (odsetki badanych)

	Klasy I	Klasy III
Używanie przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy		
tak	6,7	9,9
nie	93,3	90,1
Ocena dostępności przetworów konopi		
niemożliwe	28,0	20,3
bardzo trudne	15,7	12,4
raczej trudne	13,1	12,3
raczej łatwe	12,4	18,0
bardzo łatwe	6,3	9,6
nie wiem	24,5	27,3
Narażenie na propozycje dotyczące przetworów konopi		
nigdy	85,3	75,5
dawniej niż przed 12 miesiącami	4,9	9,0
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	5,5	9,4
w czasie ostatnich 30 dni	4,2	6,0

konopi byłoby dla nich niemożliwe. Takiego samego zdania jest 1/5 trzecioklasistów. W sposób łatwy lub bardzo łatwy może uzyskać przetwory konopi prawie 1/5 uczniów z klas pierwszych i ponad 1/4 z klas trzecich. Warto zauważyć, że blisko 1/4 uczniów młodszych i ponad 1/4 starszych nie potrafiła dokonać oceny. Z propo-

TABELA 3

Używanie przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem według płci respondentów, deklarowanego poziomu dostępu do konopi oraz narażenia na oferty.

	Odsetek używających	
Klasy I		
Płeć		
chłopiec	9,1	p=0,000
dziewczyna	4,2	V=0,12
Ocena dostępności przetworów konopi		
niemożliwe	0,5	p=0,000
bardzo trudne	1,1	V=0,42
raczej trudne	4,9	
raczej łatwe	22,8	
bardzo łatwe	35,4	
nie wiem	1,6	
Narażenie na propozycje dotyczące przetworów konopi		
nigdy	1,1	p=0,000
dawniej niż przed 12 miesiącami	12,2	V=0,58
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	41,5	
w czasie ostatnich 30 dni	55,0	
Klasy III		
Płeć		
chłopiec	13,8	p=0,000
dziewczyna	5,9	V=0,13
Ocena dostępności przetworów konopi		
niemożliwe	0,6	p=0,000
bardzo trudne	1,6	V=0,46
raczej trudne	7,1	
raczej łatwe	24,8	
bardzo łatwe	42,0	
nie wiem	1,1	
Narażenie na propozycje dotyczące przetworów konopi		
nigdy	1,3	p=0,000
dawniej niż przed 12 miesiącami	11,9	V=0,58
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	43,5	
w czasie ostatnich 30 dni	56,3	

cjami otrzymania lub kupna marihuany lub haszyszu spotkało się ok. 15% pierwszoklasistów i ok. 1/4 trzecioklasistów. Wśród nich wyróżnić można trzy grupy różniące się dystansem czasowym dzielącym ostatnią propozycję od momentu badania. Grupy te są podobnie reprezentowane, z wyjątkiem trzecioklasistów, którzy spotkali się z ostatnią propozycją w czasie 30 dni poprzedzających badanie, a których jest wyraźnie mniej.

Dane z tabeli 3 potwierdzają wyraźny, statystycznie istotny związek między każdym z dwóch wskaźników dostępności, a używaniem przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy. Wraz ze wzrostem deklarowanego poziomu łatwości w dostępie do tych środków rosną odsetki osób, które je używały. Także skracanie dystansu czasowego od ostatniej propozycji wiąże się ze zwiększaniem się proporcji użytkowników. Warto zauważyć, że narażenie na propozycje silniej koreluje z używaniem niż ocena dostępności. Związek taki, chociaż znacznie słabszy, zachodzi między płcią a używaniem tych środków. Kierunek i siła związku między tymi trzema zmiennymi, a używaniem są takie same w klasach pierwszych i trzecich.

Warto zauważyć, że odsetki uczniów, którzy używali marihuany lub haszyszu wśród wstrzymujących się od oceny dostępności są podobne jak wśród uczniów, którzy twierdzą, że zdobycie tych środków byłoby dla nich bardzo trudne lub niemożliwe. Może to oznaczać, że osoby które wybierały odpowiedź „nie wiem” są do tego stop-

TABELA 4
Regresja logitowa zależności pomiędzy płcią, deklarowanym poziomem dostępu do konopi i stopniem narażenia na oferty a używaniem przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem (klasy I)

	Współczynnik Exp (B)	Poziom istotności	Współczynnik korelacji cząstkowej
Płeć			
dziewczyna (kategoria referencyjna)			
chłopiec	2,05	0,000	0,091
Ocena dostępności przetworów konopi			
niemożliwe (kategoria referencyjna)		0,000	0,157
bardzo trudne	1,77	0,280	0,000
raczej trudne	3,83	0,002	0,055
raczej łatwe	8,20	0,000	0,097
bardzo łatwe	11,55	0,000	0,111
nie wiem	1,91	0,162	0,000
Narażenie na propozycje dotyczące przetworów konopi			
nigdy (kategoria referencyjna)		0,000	0,359
dawniej niż przed 12 miesiącami	5,91	0,000	0,135
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	27,37	0,000	0,309
w czasie ostatnich 30 dni	41,05	0,000	0,327

nia nie zainteresowane substancjami nielegalnymi, że nie potrafią nawet wyobrazić sobie skali trudności w zdobyciu tego typu środków.

Odpowiedzi na pytanie o możliwość predykcji używania przetworów konopi na podstawie informacji o poziomie dostępności dostarczyć może model zbudowany przy użyciu regresji logitowej. W modelu takim zmienną zależną jest używanie przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy. Zmienna ta dzieli badanych na dwie grupy – tych co przyjmowali i tych co nie mieli takich doświadczeń. Podstawowe parametry modelu dla uczniów klas pierwszych znajdujemy w tabeli 4, a dla uczniów klas trzecich w tabeli 5.

Wszystkie trzy zmienne niezależne – ocena dostępności, narażenie na oferty i płeć znalazły swoje miejsce w modelu. Z używaniem przetworów konopi najsilniej koreluje narażenie na propozycje, następnie ocena dostępu, a najsłabiej płeć.

Jeśli za podstawę porównań przyjmiemy osoby, które nigdy nie spotkały się z propozycją otrzymania lub kupna przetworów konopi, to fakt otrzymania takiej propozycji dawniej niż 12 miesięcy przed badaniem zwiększa prawie 6 razy prawdopodobieństwo zaliczenia do grupy użytkowników. Otrzymanie takiej propozycji w okresie między 12 miesięcy a 30 dni przed badaniem zwiększa to prawdopodobieństwo już ponad 27 razy, zaś spotkanie się z ofertą w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem – 41 razy.

TABELA 5

Regresja logitowa zależności pomiędzy płcią, deklarowanym poziomem dostępu do konopi i stopniem narażenia na oferty a używaniem przetworów konopi w czasie ostatnich 12 miesięcy przed badaniem (klasy III)

	Współczynnik Exp (B)	Poziom istotności	Współczynnik korelacji cząstkowej
Płeć			
dziewczyna (kategoria referencyjna)			
chłopiec	1,64	0,008	0,058
Ocena dostępności przetworów konopi			
niemożliwe (kategoria referencyjna)		0,000	0,165
bardzo trudne	1,74	0,466	0,000
raczej trudne	4,96	0,014	0,053
raczej łatwe	9,39	0,000	0,087
bardzo łatwe	12,89	0,000	0,099
nie wiem	1,21	0,793	0,000
Narażenie na propozycje dotyczące przetworów konopi			
nigdy (kategoria referencyjna)		0,000	0,341
dawniej niż przed 12 miesiącami	3,90	0,000	0,104
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	21,45	0,000	0,292
w czasie ostatnich 30 dni	29,76	0,000	0,293

TABELA 6
Ocena dostępu, narażenie na propozycje oraz używanie wódki w klasach pierwszych i trzecich (odsetki badanych)

	Klasy I	Klasy III
Picie wódki w czasie ostatnich 30 dni		
tak	31,6	48,7
nie	68,4	51,3
Ocena dostępności wódki		
niemożliwe	6,9	3,0
bardzo trudne	6,3	2,3
raczej trudne	13,3	4,4
raczej łatwe	23,1	18,0
bardzo łatwe	42,2	67,7
nie wiem	8,1	4,5
Narażenie na propozycje dotyczące wódki		
nigdy	33,1	15,0
dawniej niż przed 12 miesiącami	18,2	15,2
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	21,1	24,8
w czasie ostatnich 30 dni	27,6	45,0

Wartość predykcijna oceny dostępności jest mniejsza. Osoby, które oceniły swój dostęp do marihuany lub haszyszu jako bardzo łatwy tylko z przeszło jedenastokrotnie większym prawdopodobieństwem przyjmowały te środki w czasie ostatnich 12 miesięcy niż osoby, które uznały ich zdobycie za niemożliwe. Warto zwrócić uwagę na brak różnic między osobami, które oceniają dostęp jako niemożliwy i tymi, którzy oceniają go jako bardzo trudny lub w ogóle nie potrafią sformułować oceny.

Chłopcy z ponad dwukrotnie większym prawdopodobieństwem zaliczają się do grupy użytkowników marihuany lub haszyszu niż dziewczęta.

Model zależności dla klas trzecich niewiele odbiega od modelu skonstruowanego dla klas pierwszych. W klasach trzecich narażenie na propozycje też najsilniej koreluje z używaniem, chociaż spotkanie się z propozycją w czasie ostatnich 30 dni zwiększa prawdopodobieństwo zaliczenia do użytkowników tylko niespełna 30 razy. W przewidywaniu trochę większą rolę odgrywa ocena dostępności – współczynniki Exp (B) są tu nieco wyższe, niż w przypadku klas pierwszych. Mniejszą wartość predykcijną ma natomiast płeć. Chłopcy tylko trochę ponad półtora razy częściej zaliczają się do grona używających niż dziewczęta.

Picie wódki jest, jak nie trudno zgadnąć, znacznie bardziej rozpowszechnione wśród uczniów niż sięganie po przetwory konopi. Analizom poddano zatem picie tego napoju w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem. Rozkłady brzegowe zmiennych, analogicznych jak w poprzedniej analizie, prezentuje tabela 6.

W czasie ostatnich 30 dni przed badaniem wódkę piła prawie 1/3 pierwszoklasistów i prawie połowa uczniów klas trzecich. Rozkłady ocen dostępności przesunięte

są w stronę bardzo łatwego dostępu. Tylko 8% uczniów młodszych i niespełna 5% starszych nie umiało dokonać oceny. Również znakomita większość badanych spotykała się z propozycjami dotyczącymi tego napoju. Najliczniejsze frakcje stanowią osoby, które spotykały się z takimi propozycjami w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem.

TABELA 7
Picie wódki w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem według płci respondentów, deklarowanego poziomu dostępu do wódki oraz narażenia na oferty.

	Odsetek pijących	
Klasy I		
Płeć		
chłopiec	38,4	p=0,000
dziewczyna	25,1	V=0,14
Ocena dostępności wódki		
niemożliwe	13,1	p=0,000
bardzo trudne	16,3	V=0,25
raczej trudne	21,2	
raczej łatwe	29,6	
bardzo łatwe	43,4	
nie wiem	14,5	
Narażenie na propozycje dotyczące wódki		
nigdy	8,3	p=0,000
dawniej niż przed 12 miesiącami	21,8	V=0,53
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	24,4	
w czasie ostatnich 30 dni	69,1	
Klasy III		
Płeć		
chłopiec	58,3	p=0,000
dziewczyna	39,3	V=0,19
Ocena dostępności wódki		
niemożliwe	27,0	p=0,000
bardzo trudne	24,6	V=0,15
raczej trudne	36,3	
raczej łatwe	45,4	
bardzo łatwe	52,7	
nie wiem	33,9	
Narażenie na propozycje dotyczące wódki		
nigdy	13,7	p=0,000
dawniej niż przed 12 miesiącami	34,2	V=0,49
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	29,9	
w czasie ostatnich 30 dni	74,8	

TABELA 8

Regresja logitowa zależności pomiędzy płcią, deklarowanym poziomem dostępu do wódki i stopniem narażenia na oferty a piciem wódki w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem (klasy I)

	Współczynnik Exp (B)	Poziom istotności	Współczynnik korelacji cząstkowej
Płeć			
dziewczyna (kategoria referencyjna)			
chłopiec	1,55	0,000	0,072
Ocena dostępności wódki			
niemożliwe (kategoria referencyjna)		0,000	0,079
bardzo trudne	0,93	0,791	0,000
raczej trudne	1,26	0,300	0,000
raczej łatwe	1,48	0,063	0,016
bardzo łatwe	2,03	0,001	0,041
nie wiem	0,96	0,890	0,000
Narażenie na propozycje dotyczące wódki			
nigdy (kategoria referencyjna)		0,000	0,395
dawniej niż przed 12 miesiącami	2,67	0,000	0,099
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	2,98	0,000	0,115
w czasie ostatnich 30 dni	20,46	0,000	0,346

Podobnie jak w przypadku konopi, picie wódki zależne jest w sensie statystycznym od oceny dostępności, narażenia na propozycje oraz płci (tabela 7).

Zarówno w klasach pierwszych jak i trzecich w najsilniejszy związek statystyczny z piciem wchodzi narażenie na oferty. Znacznie słabszy jest związek korelacyjny między każdą z dwu pozostałych zmiennych a piciem. Trzeba odnotować tu różnice między pierwszymi i trzecimi klasami. W pierwszych ocena dostępności silniej niż płeć koreluje z piciem, w trzecich jest przeciwnie.

Modele regresji logitowej picia w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem względem oceny dostępności, narażenia na propozycje i płci prezentują tabele 8 i 9.

Podobnie jak w przypadku przetworów konopi w modelu zmieściły się wszystkie trzy zmienne. Z piciem najsilniej koreluje narażenie na propozycje. Współczynniki korelacji cząstkowej dla płci i oceny dostępu do wódki są podobne i znacznie słabsze.

Największą moc predykcyjną ma narażenie na propozycje. Osoby, które spotkały się z ofertą wódki dawniej niż 30 dni temu, są z dwu- trzykrotnie większym prawdopodobieństwem osobami pijącymi. Otrzymanie propozycji w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem zwiększa to prawdopodobieństwo przeszło 20 razy.

TABELA 9

Regresja logitowa zależności pomiędzy płcią, deklarowanym poziomem dostępu do wódki i stopniem narażenia na oferty a piciem wódki w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem (klasy III)

	Współczynnik Exp (B)	Poziom istotności	Współczynnik korelacji cząstkowej
Płeć			
dziewczyna (kategoria referencyjna)			
chłopiec	1,75	0,000	0,099
Narażenie na propozycje dotyczące wódki		0,000	0,380
nigdy (kategoria referencyjna)			
dawniej niż przed 12 miesiącami	3,44	0,000	0,105
w czasie ostatnich 12 miesięcy, ale dawniej niż przed 30 dniami	2,85	0,000	0,094
w czasie ostatnich 30 dni	19,09	0,000	0,288

Wiedza o ocenie dostępności zwiększa prawdopodobieństwo prawidłowej predykcji picia tylko wtedy, gdy dostęp jest oceniany jako bardzo łatwy. Osoby dokonujące takiej oceny zaliczają się do pijących z dwukrotnie większym prawdopodobieństwem niż osoby twierdzące, że uzyskanie wódki jest dla nich nie możliwe. Pozostali nie różnią się między sobą w sposób istotny statystycznie pod względem rozpowszechnienia picia.

Prawdopodobieństwo picia wódki przez chłopców jest o 50% większe niż w przypadku dziewcząt.

Model regresji logitowej dla klas trzecich przybiera zupełnie inny kształt (tabela 9).

W modelu znalazły się tylko dwie zmienne – narażenie na propozycje i płeć. Ocena dostępu do wódki u trzecioklasistów nie może być podstawą predykcji picia. Podobnie jak w przypadku pierwszoklasistów narażenie na propozycje koreluje znacznie wyżej niż płeć z piciem wódki. Spotkanie się z propozycją wódki w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem zwiększa prawdopodobieństwo znalezienia się w grupie pijących przeszło 19 razy w stosunku do osób, które nigdy się z taką ofertą nie spotkały. Otrzymanie propozycji dawniej niż 30 dni przed badaniem wiąże się z około trzykrotnym zwiększeniem prawdopodobieństwa.

OMÓWIENIE WYNIKÓW

Zaprezentowane w poprzednim rozdziale modele związku między płcią, oceną dostępności i narażeniem na propozycje jako zmiennymi niezależnymi oraz używaniem substancji jako zmienną zależną z założenia niejako przesądzają kierunek wpływu. W rzeczywistości jest tak, że nie tylko łatwość w dostępie do marihuany czy wódki albo narażenie na propozycje zwiększa prawdopodobieństwo używania tych substancji, ale również fakt ich używania powoduje, że dostęp do nich będzie oce-

niany jako łatwiejszy, a prawdopodobieństwo otrzymania oferty większe. W analizie danych z badań ankietowych zwykle nie mamy możliwości precyzyjnej identyfikacji następstwa czasowego zdarzeń służących za podstawę do konstruowania zmiennych, a tym samym identyfikacji przyczyny i skutku. Także w tym badaniu nie możemy jednoznacznie stwierdzić w których przypadkach oferta poprzedziła sięgnięcie po marihuanę lub wódkę, a w którym pojawiła się później. Możemy mieć tu zresztą do czynienia z całym ciągiem przeplatających się różnych propozycji i osobistych doświadczeń z używaniem danej substancji. Część propozycji może być odrzucana, inne przyjmowane, wreszcie sięgnięcie po dany środek może wynikać z inicjatywy badanego. Modele zależności nie służą tu zatem do wnioskowania o zależnościach przyczynowo-skutkowych. Budowane one były z intencją sprawdzenia wartości predykcyjnej wskaźników dostępności w stosunku do używania substancji. Innymi słowy, na podstawie modelu możemy określić prawdopodobieństwo z jakim możemy przewidywać, że ktoś pali marihuanę lub pije wódkę, jeśli wiemy jak ocenia ich dostępność oraz czy i kiedy spotykał się z propozycjami ich przyjęcia.

Modele odnoszące się do marihuany zarówno w przypadku uczniów klas pierwszych jak i trzecich wykazały większą wartość predykcyjną narażenia na oferty niż oceny dostępności. Warto jednak zauważyć, że jest ona trochę mniejsza w przypadku trzecioklasistów. Nie przesądzając o kierunku zależności i pamiętając o skomplikowanej naturze związków między zjawiskami opisywanymi przez analizowane zmienne możemy przypuszczać, że rola „marketingu” substancji nielegalnych jest trochę większa w przypadku uczniów młodszych niż starszych. Inaczej jest z oceną dostępności. U trzecioklasistów łatwość otrzymania przetworów konopi w większym stopniu zwiększa prawdopodobieństwo przewidywania niż u pierwszoklasistów. Gdyby przyjąć, że narażenie na oferty jest w pewnym sensie miarą czynnika aktywności otoczenia, a ocena dostępności czynnika aktywności własnej w podejmowaniu doświadczeń z używaniem przetworów konopi, to można sądzić, że wraz z wiekiem rośnie rola tego drugiego czynnika. Wartość predykcyjna płci u uczniów starszych jest mniejsza. Oznacza to, że wraz z wiekiem prawdopodobieństwo sięgania po przetwory konopi u dziewcząt i chłopców zdąża w kierunku wyrównania. Mimo wspomnianych różnic, generalnie jednak różnica między modelami dla uczniów młodszych i starszych jest niewielkie.

Inaczej ma się rzecz z modelami odnoszącymi się do wódki. Tu różnice między uczniami klas pierwszych i trzecich są większe. U trzecioklasistów ocena dostępności nic nie wnosi do przewidywania. Również u uczniów klas pierwszych jej rola jest bardzo niewielka. Praktycznie tylko narażenie na oferty i to otrzymywane na tyle często, by ostatnia zmieściła się w czasie 30 dni przed badaniem, ma dużą moc predykcyjną.

PODSUMOWANIE

Analiza modeli regresji logitowej używania przetworów konopi i picia wódki względem dwóch wskaźników dostępności tych substancji oraz płci wykazała ich użyteczność zarówno w przypadku uczniów klas pierwszych jak i trzecich. Największą

moc predykcyjną miało narażenia na oferty. Otrzymanie oferty w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem zwiększa prawdopodobieństwo zaliczenia do grupy użytkowników w czasie ostatnich 12 miesięcy 30-40 razy w stosunku do osób, które nigdy takiej propozycji nie otrzymały. W przypadku picia wódki w czasie ostatnich 30 dni przed badaniem analogiczne prawdopodobieństwo jest ok. 20 razy wyższe.

W predykcji używania konopi wraz z wiekiem rośnie rola oceny dostępności. Jednocześnie spada rola czynnika narażenia na oferty. W predykcji picia wódki dominującą rolę odgrywa narażenie na propozycje. W modelu dla uczniów klas trzecich ocena dostępu do wódki jest nieobecna, a tym samym nie ma wartości predyktywnej.

Janusz Sierosławski, Antoni Zieliński

Psychoactive substances availability and their use among students of post-primary schools

Summary

The paper deals with Polish results of the European School Survey Project on Alcohol and Drugs (ESPAD), carried out in 1995 among students of post-primary schools (grades 1 and 3). The original ESPAD questionnaire includes questions concerning availability of alcohol and other drugs in terms of difficulty in obtaining particular psychoactive substances. Responses were given in the form of rating of possibilities of these substances acquisition. The Polish version of the questionnaire included some additional items concerning other aspects of availability, in terms of reported facts that had occurred in the respondent's life. The additional items pertain to the exposure to offers of particular drugs or alcoholic beverages by various other persons, in the respondent's lifetime, during the past 12 months and the last 30 days.

Relationship between the original ESPAD indicator of availability and additional indices are analyzed in the context of vodka and cannabis use in the lifetime, during the past 12 months, and the last 30 days.

Key words: psychoactive substances availability / cannabis / vodka / students of post-primary schools

PIŚMIENNICTWO

1. Balding J. (1994) *Young People in 1993: The Health Related Behaviour Questionnaire Results For 29,074 Pupils Between The Ages Of 11 And 16*. University of Exeter, School Health Education Unit.
2. Cohen J. (1992) *Achieving A Reduction In Drug Related Harm Through Education. Paper Presented At The 3Rd International Conference On The Reduction Of Drug Related Harm*. 23-27Th March 1992, Melbourne, Australia.
3. Davies J.B., Coggans N. (1992) *Does drug education work?* (in:) *Alcohol and Drugs. The Scottish Experience*. Ed. By M.Plant, B.Ritson and R.Robertson. Edinburgh University Press.

4. Du Pont R.L. (ed.) (1989) *Stopping Alcohol And Other Drug Use Before It Starts: The Future Of Prevention*. OSAP Prevention Monograph -1. U.S. Department Of Health And Human Services.
5. Moskalewicz J., Sierosławski J., Świątkiewicz G., Zieliński A. (1996): *Program Zapobiegania Narkomanii „Odlot”*. Raport końcowy, maszynopis IPiN.
6. Resnik H. (ed) (1990) *Youth and Drugs: Society's Mixed Messages*. OSAP Prevention Monograph -6. U.S. Department of Health and Human Services.
7. Sierosławski J. (1996) Narkomania w Warszawie - wielowskaźnikowa ocena epidemiologiczna. *Alkoholizm i Narkomania*, nr 2/23.
8. Sierosławski J. (1996) Picie alkoholu przez młodzież, *Świat Problemów*, nr 7(41).
9. Sierosławski J. (1997) Używanie narkotyków przez młodzież szkolną. Wyniki ogólnopolskich badań ankietowych. Serwis informacyjny Narkomania, nr 1(6).
10. Stępień E. (1995) *Alkohol a Polska Młodzież*. Raport 1994. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1995.
11. Stoker P. (1992) *Drug Prevention. Just say now*. David Fulton Publishers. London
12. Wright. J.D., Pearl L. (1995): *Knowledge and experience of young people regarding drug misuse, 1969-94*. British Medical Journal Vol.309.
13. Zieliński A. (1992) *Nadużywanie środków psychoaktywnych przez studentów warszawskich uczelni*. *Alkoholizm i Narkomania*, nr 11/12.